

Подорож як емансипація. Підводні камені й родзинки жіночих тревелогів

КСЕНІЯ СОКУЛЬСЬКА

19 ЧЕРВНЯ 2019

Деякі формати подорожей не вимагають розлучення з улюбленою канапою. Подеколи достатньо розкрити книжку, увімкнути електронну читалку, зайти на чийсь блог зі смартфона – і дозволити нести себе хвилям чужого досвіду. Мандрівні нотатки, подорожні щоденники, відредаговані листи з відряджень / відпусток / вигнань, багаті на деталі журнали науковців і щедрі на пригоди спогади авантюристів... Люди давно й захоплено розповідають про свої подорожі – на думку літературознавців, першим тревелогам близько двох тисяч років. Навіть згадуючи про ті самі місця, автори з різних епох, країв чи соціальних станів оповідають про щось своє. І однією з визначальних різниць, що впливають не тільки на фокус і тональність розповіді, а й на сам характер подорожі, є найбазовіша для людства – стать осіб, що ризикнули покинути рідні домівки.

Керолайн Майтінгер | Mytinger Project

Навіть нині, коли жінка-мандрівниця вже не здається білою вороною, що втекла з позолоченої клітки, а світ став меншим і доступнішим, «жіночі» подорожі суттєво відрізняються від «чоловічих». Дещо інший (часто – розширений) набір ризиків і небезпек, дещо інший попередній життєвий досвід, що нерідко містить сакраментальне «Ти ж дівчинка!», інші можливості, прикрі моменти та бонуси, інший погляд й увага до інакших деталей – читання про жіночу подорож може розказати багато нового й про знайомі місця. А про що розповідали жінки, які жили в часи, коли треба ще було доводити своє право на мандрівку без супутників? Деякі відповіді можуть дати мандрівниці, кожна з яких пустилася рідного берега майже сто років тому – у 1920-1930-х роках – а потім детально описала свої вояжі.

Дівчина з кіноапаратом

Одна з найвідоміших – і цілковито заслужено – українських письменниць-мандрівниць – Софія Яблонська. Молода галичанка 1927 року перебралася до Парижа, де взялась опанувати мистецтво спочатку фото-, а потім і кінозйомки, щоб затим відточувати навички в численних подорожах. Творчий доробок Софії охоплює три романи-тревелоги, написані за мотивами мандрів Північною Африкою, Південно-Східною Азією й Океанією. Ці твори – «Чар Марока»,

«З країни рижу та опію» й «Далекі обрії» – нещодавно перевидав київський «Родовід» у межах мистецько-популяризаційного проекту «Теура». Кожен із них заслуговує уваги, але особливо цікаво порівнювати перші два.

До Марокко заледве 22-річна Яблонська помандрувала 1929 року. У книжці, що фактично є збіркою коротеньких експресіоністських замальовок із авантюрно-етнографічним ухилом, молода жінка захоплено розповідає про край яскравого світла, запашного чаю, таємничих гаремів і поневолених людей. Свідома українка, вона переконує співрозмовників, що «Ми – не росіяни!», та співчуває місцевим мешканцям, які час від часу здійсмають бунти проти французької влади. Запальна вдача і звичка шукати пригоди на власну шию призводять до того, що в очах французьких знайомців панянка Софія отримує горде прізвисько «дика українка». І не тільки через принциповість національної позиції.

У «Чарі Марока» Яблонська не раз згадує, яке велике значення в подорожі відіграла її стаття. Мотив «як подорожувати жінці» пронизує весь текст. Бути дівчиною в частково європеїзованому й пофранцуженому Марракеші – подеколи бонус. Наприклад, вельможний марокканець отримав психологічну травму від того, що програв у шахи дівчині (а це точно не перевдягнений хлопець? – бідкався він), але під враженням запросив її додому. А там познайомив зі своєю секретаркою – російською княжною – показав гарем і ледь не подарував наймолодшу дружину. Софія, яка з великим співчуттям спостерігала за життям арабських і берберських жінок, від щедрого подарунка, зрозуміло, відмовилася. Але якщо у справах гаремних статі їй допомагала, то в інших пригодах – аж ніяк. Добросердий французький приятель навіть намагався вплинути на чиновників, щоб відкликали Софіїн дозвіл відвідати Сахару, під одвічним приводом: «Ти ж дівчинка». Маленький спойлер: у Сахарі вона побувала-таки – і взяла участь у стрілянині з бедуїнськими розбійниками. То й що, що дівчинка!

Якщо в першій книжці ми бачимо чужу країну очима захопленої туристки, яка шукає екзотики та вдалих кадрів для фотокамери, то «З країни рижу та опію» вже солідно відрізняється й тональністю оповіді, і колом проблем. Розповідаючи про понад рік перебування в китайській провінції Юньнань на початку 1930-х, Яблонська, як і раніше, трохи ділиться суто жіночим подорожнім досвідом і спостереженнями за життям тамтешнього жіноцтва. Зокрема, раз по раз у її нотатках виринає тема спотворених бинтуванням «лотосових ніжок», які не лише ускладнюють повсякденне життя власниць, а й заважають їм рятуватися під час повені. Граничну бідність у тексті символізують бродячі собаки й селянки, змушені від голоду продавати дітей. Отут панна Софія зустріла іронію долі: їй, жалісливій, довелося купити малюка в знеможеної матері.

Другий тревелог Яблонської ще цікавіший з етнографічної точки зору, але по-своєму стриманіший і сумніший. А ще в ньому чимало від виробничого роману. До загадкової й малознаної європейцями провінції молоду жінку привела не тільки цікавість, а ще й кінокамера. Яблонська мала стати першою європейською «людиною з кіноапаратом», що отримала шанс зазнимкувати екзотичні реалії. Це слава? Так. Джерело прибутку? Безсумнівно, але не без специфіки – коштовне обладнання належало фірмі-замовниці. Небезпека? Більша, ніж можна очікувати. «Ознаки цивілізації» на той момент тільки почали навідувати ці далекі околиці Китаю, і місцеві жителі об'єктивів уникали послідовно й категорично. Яблонській, яка прославилася тим, що «біла жінка оселилася в китайському кварталі – ви тільки уявіть собі цей жах!» (а не в європейському сетльменті, як годиться порядній мандрівниці), заради матеріалу довелося йти на численні хитрощі. Зокрема зімітувати провадження експортно-імпортного бізнесу, щоб мати можливість знімати повсякденне життя крізь замасковану вітрину.

Про китайські пригоди й негаразди – руйнівну повінь, конфлікт із місцевими жовнірами через нечемну поведінку автомобіля, постійний ризик потрапити під важку руку мимовільних фотомоделей – Яблонська розповідає старанно, спокійно та з дещицею гумору. До своєї ролі «дивного екзотичного звірятка» (так-так, білої жінки посеред китайців) вона ставить як до неунікненої податі на свободу подорожі. У кожному разі, побутові проблеми її більше цікавлять. А от що може здивувати читачів, то це останній розділ, де мандрівниця скоромовкою пояснює, що протягом майже всього перебування в Юньнані викурювала дедалі більші дози опіуму, який допомагав розслабитись і змиритися з не дуже привітною, хоч і яскравою реальністю. І нехай чимало європейок на Сході (здебільшого дружин колоніальних чиновників чи офіцерів) мало звичку так відпочивати, відвертість української мандрівниці досі зачудовує.

Рай десь поряд

Тобто одна європейка в далекому краї – це неподобство. А якщо не європейка, а американка? І не одна, а дві? 1926 року американська художниця Керолайн Майтінгер разом із подругою рушила в мандри Океанією. Головне завдання подорожі полягало в «Полюванні за головами на Соломонових островах» (саме так Керолайн назвала свій тревелог, що побачив світ 1942 року). Антропологиня-аматорка, вона прагнула замалювати антропотипи меланезійців – як останніх порівняно корінних жителів тихоокеанських островів, так і мешканців мішаного походження. Подорож не мала офіційного наукового характеру, тож покладатися Майтінгер і її супутниця Маргарет Ворнер могли тільки на власні скромні статки. Як двом молодим жінкам

вижити у скрутних обставинах? Дівчата вирішили, що Керолайн малюватиме замовні портрети. І якщо вам здається, що це якийсь занадто авантюрний план, ви не помилилися. А проте жінки подорожували чотири роки й досягли майже всього запланованого.

У подорожніх мемуарах Майтінґер докладно і з гумором розповідає про те, як їм велося у землях, що багатьом людям західного світу здаються віднайденим раєм. А велося по-всякому. Чимала частина оповіді присвячена тому, що розрахунки на негайний успіх комерційного портретування були занадто оптимістичні. Мандрівницям доводилося шукати різні способи утриматися на плаву й водночас не сильно відволікатися від основного завдання. У краях знуджених чиновників і плантаторів, які бачать біле товариство кілька разів на рік, можна було знайти гостинну людину, готову запросити до себе незнайомиць просто для того, щоб побачити нові обличчя, і дівчата не раз цією можливістю скористалися. Керолайн пише про те, як поводитися з плантаторами та їхніми дружинами, з ким із «білих панів» і за яких обставин варто товаришувати, а кого краще уникати, як відкидати непрохані залицяння, що їсти й пити, як лікувати малярію (дуже багато про те, як лікувати малярію), як одягатися в умовах категоричного конфлікту між пристойністю та зручністю – книжка повниться й понині актуальними лайфхаками. Але хай які цікаві європейці, відірвані від батьківщини, не вони приваблювали мандрівниць.

«Полювання», крім усього іншого, це дуже цінні антропологічні нотатки, що розповідають про життєвий уклад, сімейні традиції, економічне становище мешканців земель, які не всі зможуть знайти на мапі. Описуючи своїх моделей і їхній спосіб життя, Майтінґер багато уваги приділяє становищу жіноцтва, структурі шлюбу, розподілу обов'язків у родині – і доходить не завжди втішних для західної жінки висновків. Утім, вона не ідеалізує меланезійського «раю на Землі», що страждає від невдалого господарювання, прибулих із колонізаторами хвороб (від віспи до алкоголізму) і змін у способі життя – не завжди небажаних (білий рис місцевим мешканцям дуже засмакував), та часто радикальних. Окрім цієї безсумнівної цінності, тревелог Майтінґер – це ще й дуже цікаве читання, яке щиро оповідає про пригоди двох відчайдушних жінок, що мали чотири сотні доларів, коробку з олівцями, гавайську гітару й безмежний запас веселого авантюризму.

В імлі лимонного дефіциту

Біди Керолайн і Марґарет – бідність, спека, хвороби, часом і голод – можуть переконати, що справді негоже жінкам отак ризиковано подорожувати. Але наступна наша героїня вирушила в туристичну мандрівку на менш ніж два тижні – за офіційною путівкою, із заздалегідь ухваленим

планом, із постійним наглядом... І все одно зіткнулася з реакцією «Та ти несповна розуму!» й порадами прихопити револьвер. 1932 року молода австралійська журналістка, що переїхала до Англії й невдовзі прославиться як дитяча письменниця, вирішила побувати в загадковій радянській Росії. Ця коротка подорож дала Памелі Треверс можливість написати тревелог «Московська ескурсія», сповнений нищівного сарказму.

Хай як відмовляли друзі Треверс від цієї авантюри – приводом для застережень було вразливе здоров'я – вона твердо вирішила подивитися, на що схожі «Країна Рад». І за 10 днів побачила обличчя Радянського Союзу, на яке дозволено глянути «інтуристам»: велична архітектура, повсюдні сліди кривавої історії, зразкові ясла, колгоспи й театральні вистави. Памела реєструє все побачене зі в'їдливістю ентомолога: мало що схвалюючи (однозначне «зарах» отримала хіба що екстравагантна постановка «Гамлета») і звертаючи увагу на найдрібніші деталі. Є серед них і такі, що передовсім упадатимуть в око жінці. Треверс оцінює зовнішність випадкових знайомиць, дивується, чому дівчина-екскурсоводка класово обурюється спробі подарувати їй панчохи (адже бідолаха так погано вдягнена!), сердиться, коли не має можливості по-людськи полежати у ванні, співчуває плакатно-кіношним комсомолкам, що розвантажують вагонетки, і швидко опановує маленькі хитрощі радянського життя. «Бери з собою лимони», – радили друзі мандрівниці. І справді, жовті фрукти виявилися не тільки джерелом вітамінів, а й універсальною валютою, якою в Москві можна було підкупити практично будь-кого, навіть членів партії.

Російський тревелог британської журналістки помітно відрізняється від інших подібних текстів. Треверс усіляко підкреслює свою аполітичність і тверезими очима дивиться на реальність, яку найчастіше називає сірою. Петербург і Москва в її описі постають незатишними містами напівголоду, всеохопного дефіциту, чудернацьких культурних експериментів і спроб замінити радість життя ідеологією. Вона помічає «колишніх громадян», звертає увагу на те, як ідейний запал вщухає перед лимонною спокусою, і журиться через побутові негаразди, які для неї лишаються позаду, а для місцевих мешканців і мешканок будуть актуальні ще дуже довго.

З усіх наших героїнь Памела Треверс лишила найкоротші й мінімально оптимістичні спогади. Але завдяки тому, що вона побувала в подорожі, яку більшість європейців вважали якщо не відчайдушною дурнею, то марнуванням часу, ми маємо можливість побачити реальність зі ще одного ракурсу. Власне, саме про це завжди й йдеться. Більше людей – більше досвідів, більше поглядів, більше різних світів. І те, що побачили мандрівниці минулого, – це невід'ємна частина того світу, де тепер живемо ми, люди, які вже не дивуються, коли в «ти-ж-дівчат» виникає бажання подорожувати. Добре, що вони розповіли нам, чому, навіщо і заради чого вирушали в мандрівки, які в їхні часи здавалися нежіночною дивовижею.

КСЕНІЯ СОКУЛЬСЬКА

19 ЧЕРВНЯ 2019